

Wstęp

1. Przedmiot, cel i metody badań

Przedmiotem książki są wybrane aspekty językowo-stylistycznej charakterystyki tetralogii Romana Brandstaettera *Jezus z Nazarethu* (1967-1973). Powieść ta, przez samego autora nazywana „dziełem życia”, stanowi świadectwo wiary judeochrześcijanina – Żyda, który przyjął Chrystusa.

Dotychczasowe badania twórczości Brandstaettera ograniczone były do interpretacji literackiej, do ukazywania związków z tradycją judaistyczną i Biblią¹. Na marginesie tych rozważań pojawiały się informacje i refleksje dotyczące warsztatu pisarskiego i języka prozy autora *Jezusa z Nazarethu*². Najczęściej zwracano uwagę na nazewnictwo, którego źródła sięgają tradycji żydowskiej (np. Jezua ben Josef, gdzie „ben” znaczy „syn”), oraz obecność semityzmów.

¹ Należy w tym miejscu zaznaczyć, że opracowań, które w całości poświęcone są twórczości pisarza, jest niewiele. Do tej pory ukazały się: *Świat Biblii Romana Brandstaettera*, red. J.K. Pytel, Szczecin 1999; *Nie zapomnimy. Świadkowie życia i czytelnicy o Romanie Brandstaetterze*, red. J.K. Pytel, Poznań 2002; A. Mazan-Mazurkiewicz, *Inspiracje biblijne w utworach Romana Brandstaettera*, Łódź 2003; A. Seul, *Biblia w powieści Romana Brandstaettera „Jezus z Nazarethu”*, Zielona Góra 2004; A. Rzym-ska, *Kamienny most. Tradycja judaistyczna w twórczości Romana Brandstaettera*, Olsztyn 2005; A. Seul, *Biblijno-literacki obraz Jana Chrzciciela w tetralogii powieściowej Romana Brandstaettera „Jezus z Nazarethu”*, Poznań 2003.

² W części wstępnej przedstawiam stan badań nad twórczością Romana Brandstaettera.

W literaturze przedmiotu brakuje jednak opracowań, które obejmowałyby zagadnienia związane z analizą różnych warstw języka tetralogii czy wypełniały postulaty badawcze historyków i teoretyków literatury. Zdaniem Alicji Mazan-Mazurkiewicz, wartościowe mogłyby okazać się badania teoretycznoliterackie dotyczące nawiązań gatunkowych *Jezusa z Nazarethu* lub – co istotniejsze dla tej pracy – badania językoznawcze zwracające uwagę na semantykę słów, frazeologię lub strukturę większych całości wypowiedzeniowych³.

Niniejsza praca ma charakter materiałowo-interpretacyjny. Prezentowane są w niej wybrane aspekty leksykalno-semantyczne, onomastyczne, stylistyczne i składniowe języka tetralogii. Analiza tekstu w głównej mierze ma pokazać, w jaki sposób, za pomocą jakich środków autor *Jezusa z Nazarethu* przedstawił niezwykłą historię Syna Bożego. W badaniach wykorzystany został opis funkcjonalny zastosowanych w powieści wykładników stylotwórczych (porównań, metafor, nazw własnych) oraz struktur składniowych; mają one dać odpowiedź na pytania: jaki wpływ na kształt powieści mają metafory i porównania? na czym polega specyfika występującego tu nazewnictwa? jaki jest stosunek nazw do oznaczanych przez nie denotatów? jakie pełnią one funkcje? jak semicki sposób myślenia i konstruowania wypowiedzi odbija się w składni badanego tekstu? jakie konstrukcje syntaktyczne dominują w tekście? jakie są ich funkcje stylistyczne? jakie indywidualizmy stylistyczne można zaobserwować w tekście? w jaki sposób autor osiąga efekt rytmiczności, melodyjności prozy? jak użyte środki budują obraz kultury semickiej, tak odległej i w gruncie rzeczy nieznanego polskiemu czytelnikowi?

Analiza środków stylistycznych ma ukazać dominanty stylistyczne tetralogii, a także ich funkcje w tekście i wpływ na styl utworu. Ma także zwrócić uwagę na bogaty warsztat pisarski Brandstaettera, który pisząc powieść o życiu Jezusa, korzystał równocześnie z tradycji judaistycznej i chrześcijańskiej, łącząc dwa sposoby mówienia o Jezusie. Jak pisze Anna Rzymska, „Brandstaetter próbuje scalić je w jedno, wykazać jakieś ukryte związki między językami”⁴. Twórca *Pieśni o moim Chrystusie* odwołuje się także do żydowskiego sposobu

³ A. Mazan-Mazurkiewicz, *Inspiracje biblijne...*, s. 16.

⁴ A. Rzymska, *Kamienny most...*, s. 17.

myślenia i pisania, co ma swoje konsekwencje w kształcie językowym powieści. Co znamienne, w prozie Brandstaettera dominuje wieloznaczność słów. I ta wieloznaczność domaga się podejścia do języka w sposób odmienny od tego, do jakiego przyzwyczała nas kultura grecko-rzymska.

Jest to traktowanie języka na sposób języka hebrajskiego w aspekcie tradycji mistyki judaizmu [podkr. – K.R.], w tym szczególnie charakterystycznej dla technik kabalistycznych. Chodzi o to, że słowo tak pojęte jest atomizowane, rozkładane na poszczególne litery. [...] Pisanie dla Brandstaettera jest odkrywaniem i zarazem wtajemniczaniem odbiorcy w mediumiczny charakter znaków pisarskich i to w różnych wersjach językowych: określonych, pojedynczych słów⁵.

Już w takim podejściu do tradycji widoczny jest indywidualny, oryginalny sposób ujęcia tematu. Dlatego ważnym zagadnieniem jest dla nas ukazanie wpływu tradycji judaistycznej na językowy kształt powieści; chodzi zwłaszcza o warstwę leksykalną, onomastyczną i składniową.

Analiza składni utworów pisarza ma na celu wyróżnienie tych cech, które wiążą się ze stylem. Napisano sporo prac dotyczących charakterystyki składniowo-stylistycznej prozatorskich tekstów artystycznych⁶. Powstałe dotychczas monografie poświęcone tym zagadnieniom obejmowały całą lub przeważającą część twórczości danego pisarza. W tej książce zajmie nas tylko jedna powieść, co ma swoje

⁵ Ibidem, s. 10.

⁶ Zob. m.in.: Z. Klemensiewicz, *Składnia pisarskiego języka Marii Dąbrowskiej*, [w:] *50 lat twórczości Marii Dąbrowskiej*, Warszawa 1963; idem, *O składni utworów Henryka Sienkiewicza*, „*Życie Literackie*” XVII, 1967, nr 10; A. Wilkoń, *O języku i stylu „Ogniem i mieczem” Henryka Sienkiewicza. Studia nad tekstem*, Warszawa – Kraków 1976; Z. Goczołowa, *Składnia powieści Stanisława Przybyszewskiego*, Lublin 1975; A. Wierzbicka, *System składniowo-stylistyczny prozy polskiego renesansu*, Warszawa 1966; P. Wróblewski, *O prozie Brunona Schulza. Analiza stylistyczno-językoznawcza*, Warszawa 1976; S. Mikołajczak, *Składnia wybranych utworów Bolesława Prusa i Stefana Żeromskiego*, Poznań 1983; K. Zabierowska, *Składnia utworów Marka Nowakowskiego*, Katowice 1990; M. Ruszkowski, *Składnia prozy Witolda Gombrowicza*, Kielce 1993; M. Ruszkowski, *Główne tendencje syntaktyczne w polskiej prozie artystycznej dwudziestolecia międzywojennego*, Kielce 1997.

uzasadnienie. Brandstaetter nie napisał bowiem żadnej innej powieści, która mogłaby być zestawiana z *Jezusem z Nazarethu*. Jest autorem licznych sztuk teatralnych, wierszy, opowiadań, nie mogą one jednak stanowić tła porównawczego dla tetralogii, tak ze względu na temat, jak i na gatunek literacki. Co równie ważne – dla *Jezusa z Nazarethu* nie znajdujemy żadnego punktu odniesienia w literaturze polskiej. Jest to powieść biblijna – opierająca się wszak na tradycji judaizmu. Jak pisze Rzymska: „Zasadniczy kontekst twórczości Brandstaettera nie może się sprowadzać do literatury polskiej, ale przede wszystkim do sposobu myślenia, który jest charakterystyczny i właściwy tradycji judaistycznej”⁷.

Podsumowując – celem niniejszej pracy jest ukazanie wybranych elementów leksykalno-semantycznych oraz kształtu składniowo-stylistycznego tetralogii Romana Brandstaettera. Analiza syntaktyczna ma na celu ukazanie właściwości języka prozy pisarza, takich jak obrazowość, która przejawia się w rozbudowanych wypowiedzeniach złożonych o konstrukcji paralelnej, stosowanie antytez jako sposobu opisu świata nadprzyrodzonego czy emocjonalność składni. Analiza metafor i porównań, a także nazw własnych ukazać ma zakorzenienie dzieła w tradycji judaistycznej.

Tak określone cele wymagały zastosowania metod badawczych dobranych odpowiednio do przedmiotu analizy. Metodą obiektywnego opisu jest statystyka. Dla badania składni *Jezusa z Nazarethu* punktem wyjścia do jakościowego opisu jest metoda ilościowa, która opiera się na próbkę materiału wyekscerpowanego z całości tekstu. Natomiast opis jakościowy dotyczy całości materiału. Przy tak specyficznym tekście, jakim jest powieść Brandstaettera, ważne jest, że w procesie badawczym równorzędnie traktowane są dwie metody opisu: metoda tradycyjnego opisu składni, której ostateczny kształt nadał Zenon Klemensiewicz⁸, oraz metoda kulturowa, która każe spojrzeć na twórczość autora *Kręgu biblijnego* przez pryzmat jego przynależności do narodu żydowskiego. Nie można bowiem ograniczać się do badania elementów językowych – należy przywoływać szersze tło, tam gdzie

⁷ A. Rzymska, *Kamienny most...*, s. 9.

⁸ O wyborze tej metody zdecydowała tradycja opisów składniowo-stylistycznych prac analitycznych przywoływanych w przypisie 6.

interpretacja wypowiedzi językowej jest wspierana przez czynniki pozajęzykowe (np. tradycję)⁹. Jest to charakterystyczne dla metod opisu, jakie stosuje etnolingwistyka, badając związki między językiem, myśleniem człowieka i rzeczywistością, tzn. między formalną strukturą języka a resztą kultury społeczności, która tym językiem mówi¹⁰. Odwołuję się również do hipotezy Sapira-Whorfa, która zakłada, że język danej społeczności organizuje jej kulturę, ponieważ porządkuje wrażenia ludzi odbierane ze świata, tworząc niejako nową, konkretną rzeczywistość¹¹.

W ramach badania składni przeanalizowano 500 wypowiedzeń, co w praktyce oznacza, że brano pod uwagę jedno wypowiedzenie na co trzeciej stronie. Przedmiotem badań były wypowiedzenia zarówno w partiach narracyjnych, jak i w dialogach. Nie analizowano rozkładu składników w wypowiedzeniach pojedynczych i składowych ani udziału poszczególnych typów zdań składowych w wypowiedzeniach złożonych ze względu na wstępne założenia pracy, czyli dokonano wyboru jedynie tych elementów syntaktycznych, które pełnią funkcje tekstotwórcze, spajające, ekspresywne i emocjonalne, a jednocześnie służą kreowaniu klimatu utworu i są charakterystyczne tylko dla tetralogii.

Już pobieżna lektura tekstu Brandstaettera uświadamia silne zorganizowanie jego prozy pod względem rytmicznym, bogactwo i różnorodność wykorzystywanych środków składniowych oraz prostotę i jednocześnie złożoność, a przede wszystkim oryginalność struktur składniowych. Wymagają one odrębnego opisu, na który w niniejszej pracy nie ma miejsca. Zbadanie relewantnych elementów w obrębie struktur syntaktycznych powinno być zadaniem na przyszłość, gdyż zagadnienie to zasługuje na oddzielne, obszerne opracowanie.

Na tetralogię autora *Kręgu biblijnego* należy spojrzeć jak na tekst religijny. Ten rodzaj pisarstwa różni się od tekstów „świeckich” nie tylko funkcją i tematyką. Cechy charakterystyczne języka tej twórczości, o których pisał Aleksander Wilkoń, to między innymi sakralizacja pojęć (słów, wyrażeń, całych zdań), teokratyczny charakter języka religijnego

⁹ Zob. A. Wierzbicka, *Uniwersalne pojęcia ludzkie i ich konfiguracje w różnych kulturach*, „Etnolingwistyka” 1991, nr 4, s. 14-17.

¹⁰ *Etnolingwistyka*, [w:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław 1999, s. 147.

¹¹ *Hipoteza Sapira-Whorfa*, [w:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, s. 237.

w sferze semantycznej, skłonność do symbolicznego widzenia świata, metaforyczny, alegoryczny charakter języka religijnego, nastawienie na sferę wartości duchowych (stąd wyraźna selekcja określonych pól semantycznych), rytualność języka religijnego¹². Takie rozumienie języka religijnego wpływa na kształt książki i wybór analizowanych leksykalno-semantycznych elementów stylu *Jezusa z Nazarethu*.

2. Stan badań nad twórczością Romana Brandstaettera

Do tej pory nie powstało żadne opracowanie dotyczące języka powieści autora *Kręgu biblijnego*, choć wielu badaczy literatury dostrzega ważkość tego problemu. Jednak zainteresowanie twórczością Brandstaettera jest niewielkie również wśród literaturoznawców. Rzadko prezentuje się twórczość artysty w procesie historycznoliterackim. Widać to chociażby w opracowaniach syntetycznych powojennej literatury polskiej. Brakuje informacji o twórczości Romana Brandstaettera w takich pozycjach, jak *Nasz wiek XX. Przewodnie idee literatury polskiej* Włodzimierza Maciąga¹³, *Literatura polska 1939-1991* Ryszarda Matuszewskiego¹⁴, *Literatura polska 1976-1998. Przewodnik po prozie i poezji* Przemysława Czaplińskiego i Piotra Śliwińskiego¹⁵. Głos w tej sprawie zabrał Józef Dużyk: „*Jezus z Nazarethu* staje w szeregu największych osiągnięć polskiej literatury współczesnej, niezrozumiałe jest zatem pomijanie go w zarysach literatury czy traktowanie w sposób obojętny, wzięwszy pod uwagę i to, że zajmuje również jedno z czołowych miejsc nie tylko w literaturze polskiej, ale i europejskiej, i światowej”¹⁶. Biogram Brandstaettera znalazł się w przewodniku encyklopedycznym pod redakcją Artura Hutnikiewicza¹⁷.

¹² A. Wilkoń, *Spójność i struktura tekstu*, Kraków 2002, s. 266-274.

¹³ W. Maciąg, *Nasz wiek XX. Przewodnie idee literatury polskiej*, Wrocław 1992.

¹⁴ R. Matuszewski, *Literatura polska 1939-1991*, Warszawa 1992.

¹⁵ P. Czapliński, P. Śliwiński, *Literatura polska 1976-1998. Przewodnik po prozie i poezji*, Kraków 1999.

¹⁶ J. Dużyk, *Roman Brandstaetter „Jezus z Nazarethu”*, „Ruch Literacki” 1994, z. 1-2, s. 154.

¹⁷ *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny*, red. A. Hutnikiewicz, Warszawa 2000.

Informacje o autorze *Kręgu biblijnego* znajdziemy m.in. w *Leksykonie polskich pisarzy współczesnych* Piotra Kuncewicza¹⁸, w kalendarium *Kultura polska po Jaltcie. Kronika lat 1944-1981*¹⁹, w *Literaturze polskiej 1945-1995*²⁰ Mieczysława Dąbrowskiego. Wymienione opracowania opisują w większości tylko wybrany etap twórczości pisarza, koncentrując się głównie na jego dramaturgii. Powieść *Jezus z Nazarethu* nie jest w nich przedmiotem szczegółowych opracowań²¹. Zbigniew Jarosiński, pisząc o prozie historycznej, jedynie wspomina o tym dziele i podaje, że do tego typu literatury zaliczyć można trylogię (sic!) Romana Brandstaettera *Jezus z Nazarethu* (1967-1973) czy ambitniejsze powieści Jana Dobraczyńskiego o tematyce biblijnej²². Najczęściej umieszcza się twórczość Brandstaettera w nurcie literatury katolickiej, co może być jedną z przyczyn braku większego zainteresowania nią wśród odbiorców literatury. Tadeusz Drewnowski omawia tę twórczość jako przejaw inspiracji religijnej w dziełach autorów świeckich. Wskazuje na fakt, że przez wiele lat pisarstwo Brandstaettera związane z problematyką religijną było oficjalnie ignorowane lub zwalczane²³. Ponadto stwierdza, że „trudno przecenić wartość tej powieści dla ugruntowania podstaw chrześcijaństwa w Polsce”²⁴.

W badaniach nad utworami twórcy *Dwóch muz* podkreśla się odwołania do faktów biograficznych, odczytując je jako osobiste wyznaczenie, a także przesłanie o charakterze religijnym, które ma wpłynąć na duchową przemianę czytelnika²⁵.

¹⁸ Piotr Kuncewicz podkreśla, że *Jezus z Nazarethu* jest powieścią „bardzo nie-słusznie ledwie zauważoną”, której „prawdziwie należałaby się kariera światowa”. Zob. P. Kuncewicz, *Leksykon polskich pisarzy współczesnych*, t. 1, Warszawa 1995, s. 93-94.

¹⁹ M. Fik, *Kultura polska po Jaltcie. Kronika lat 1944-1989*, Londyn 1989.

²⁰ M. Dąbrowski, *Literatura polska 1945-1995*, Warszawa 1997.

²¹ Wyjątkiem jest *Literatura polska XX wieku. Przewodnik encyklopedyczny* (t. 1, red. A. Hutnikiewicz, Warszawa 2000). W publikacji tej *Jezus z Nazarethu* doczekał się osobnego hasła, opracowanego przez E. Rydlewską.

²² Z. Jarosiński, *Literatura lat 1945-1975*, Warszawa 1996, s. 158.

²³ T. Drewnowski, *Próba scalenia. Obiegi – wzorce – style*, Warszawa 1997, s. 370.

²⁴ Ibidem, s. 371.

²⁵ Zob. A. Mazan-Mazurkiewicz, *Inspiracje biblijne...*, s. 9.

Pomija się Brandstaettera w syntetycznych ujęciach literatury współczesnej, co jakiś czas powstają jednak osobne opracowania jego twórczości. Z ważniejszych wymienić należy książkę Alicji Mazan-Mazurkiewicz *Inspiracje biblijne w utworach Romana Brandstaettera*²⁶, w której autorka skupia się na tetralogii *Jezus z Nazarethu*, oraz pracę Anastazji Seul *Biblia w powieści Romana Brandstaettera „Jezus z Nazarethu”*²⁷. Celem monografii Mazan-Mazurkiewicz jest „możliwie obiektywna literaturoznawcza interpretacja artystycznej interpretacji tradycji religijnej w odniesieniu do twórczości autora *Jezusa z Nazarethu*”²⁸. Autorka zaznacza, że nie brała w swych badaniach pod uwagę perspektywy biograficznej. Rezygnacja ta „zmierza do ześrodkowania uwagi na samych tekstach, na tym, co one komunikują, oczywiście w kontekście kulturowym dotyczącym przecież Brandstaettera jako osoby prywatnej. Rezygnacja podyktowana jest także ostrożnością metodologiczną, wynikającą właśnie ze świadomości konfesyjnego, osobistego wymiaru tej twórczości”²⁹. Centralną częścią książki jest analiza *Jezusa z Nazarethu*, co tłumaczy autorka „przekonaniem o szczególnej wartości tetralogii w dorobku literackim Brandstaettera”³⁰. W analizie tego utworu Mazan-Mazurkiewicz skupia się na relacji między tekstem powieści a tekstem Biblii (rozdział II), badając przyjętą przez pisarza metodę twórczą. Za czynnik warunkujący specyfikę odbioru tetralogii uznaje ona prymat wartości pozaliterackich, sakralnych nad czysto literackimi³¹. Jej zdaniem, *Jezus z Nazarethu* to owoc rekonstrukcji, a nie tworzenia fikcji literackiej. Procesowi powstawania powieści autor nadał charakter aktu religijnego. Stworzył dzieło o historycznym Jezusie, a to wymagało określonego sposobu kreacji tej postaci, wyobrażenia sobie jej realności. Mazan-Mazurkiewicz pisze: „kreując świat powieściowy, Brandstaetter poddaje się intelektualnym rygorom odpowiadającym naturze świata «ziemskiego», doświadczanego empirycznie”³².

²⁶ Loc. cit.

²⁷ A. Seul, *Biblia w powieści...*

²⁸ A. Mazan-Mazurkiewicz, *Inspiracje biblijne...*, s. 13.

²⁹ Ibidem, s. 12.

³⁰ Ibidem, s. 14.

³¹ Ibidem, s. 46-47.

³² Ibidem, s. 51.

Zamierzeniem pisarskim, które autorka uznaje za zadanie artystyczne twórcy *Jezusa z Nazarethu*, jest powrót do semickich korzeni opowiadanej historii, sięganie do źródeł³³. Widoczne jest to w języku powieści, w którym nagromadzone zostały formuły z ksiąg biblijnych. Sięganie do korzeni semickich wyraża się także w sposobie kreacji bohaterów i przebiegów fabularnych. Powieść odzwierciedla rytm życia religijnego Izraela, „mentalność semicką”³⁴. W sensie literackim najważniejsze wyzwanie widzi Mazan-Mazurkiewicz w „podjęciu historii z natury swej niewyrażalnej”, w próbie „pochwycenia” transcendencji poprzez sztukę słowa³⁵. Kolejny rozdział jej opracowania poświęcony jest obrazowi Biblii, jaki wyłania się ze świata przedstawionego tekstu *Jezusa z Nazarethu*. W powieści słowo biblijne jawi się w dwóch aspektach: jako słowo Boga i jako słowo wcielone³⁶. „Istnieje napięcie między aspektem bytowym – w którym słowo jest tym, co oznacza – a komunikacyjnym, w którym odnosi się do rzeczywistości pozasłownej, opisując ją lub ingerując w nią”³⁷, pisze Mazan-Mazurkiewicz; zwraca uwagę na fakt, że w różne warstwy powieści wpisana jest refleksja nad odniesieniem Biblii do historii. Teksty starotestamentowe są dla bohaterów *Jezusa z Nazarethu* źródłem wiedzy o rzeczywistości³⁸.

We wstępie książki *Biblia w powieści Romana Brandstaettera „Jezus z Nazarethu”* Anastazja Seul zaznacza, że interpretacja tej powieści domaga się przywołania przynajmniej kilku kontekstów: literackiego, kulturowego, filozoficznego, teologicznego, judaistycznego, historycznego. Autorka zainteresowana jest głównie zagadnieniami teologicznymi, pisze jednak, że „odkrycie treści teologicznych byłoby niemożliwe bez przywołania innych kontekstów interpretacyjnych”³⁹. Celem jej książki jest taka interpretacja *Jezusa z Nazarethu*, która odsłaniałaby istotne elementy decydujące o teologicznych aspektach dzieła. Ponadto badaczka chciała wykazać, „że poetyckie przetworzenie problematyki teologicznej dokonane przez Romana Brandstaettera

³³ Ibidem, s. 56.

³⁴ Ibidem, s. 59.

³⁵ Ibidem, s. 60.

³⁶ Ibidem, s. 64.

³⁷ Ibidem, s. 64-65.

³⁸ Ibidem, s. 73.

³⁹ A. Seul, *Biblia w powieści...*, s. 5.

jest czymś wyjątkowym”⁴⁰. Temat książki został potraktowany interdyscyplinarnie – omówieniom poetyki powieści towarzyszą prezentacje kwestii teologicznych. Seul zaproponowała w swej pracy schemat wzajemnych odniesień między literaturoznawstwem i teologią w badaniu *Jezusa z Nazarethu*:

ASPEKT		ASPEKT	
LITERATUROZNAWCZY	BIBLIA	TEOLOGICZNY	
odkrycie wartości	ORAZ	ujawnienie sensów	
artystycznych	⇒ POWIEŚĆ ⇒	teologicznych	
prowadzące do ujawnienia	BIBLIJNA	uwzględniające sposoby	
ich sensów teologicznych		prezentacji artystycznej	

Interdyscyplinarny charakter analizy uzasadnia autorka sposobem potraktowania materiału biblijnego przez Brandstaettera. „Tetralogia stanowi literacki komentarz do Biblii, gdyż zawiera wiele objaśnień trudnych do zrozumienia dla odbiorcy tego dzieła”⁴¹. W kolejnych rozdziałach swej pracy Seul omawia sylwetkę twórczą Brandstaettera, kreację narratora w *Jezusie z Nazarethu* (wyróżnia między innymi narratora powieściowego, narratora-historyka, narratora-judaistę, narratora-teologa, narratora-psychologa), kreację postaci Jezusy ben Josefa, Miriam i Poncjusza Piłata. W ostatnim rozdziale podejmuje problematykę genologiczną.

Anastazja Seul jest również autorką książki zatytułowanej *Jan Chrzyciel – Brat Pustynny według Romana Brandstaettera*⁴². Praca ta zawiera szczegółową charakterystykę Jana Chrzyciela w *Jezusie z Nazarethu*. Analizy zamykają się w kręgu ustaleń literaturoznawczych i teologicznych. Badaczka zwraca także uwagę na to, jakie prawdy teologiczne mogą być wyrażane przez konkretne środki wyrazu artystycznego⁴³.

⁴⁰ Ibidem, s. 21.

⁴¹ Ibidem, s. 23.

⁴² A. Seul, *Jan Chrzyciel – Brat Pustynny według Romana Brandstaettera*, Lublin 2004.

⁴³ „Niniejsza praca łączy elementy literaturoznawstwa (zwłaszcza poetyki – formułującej podstawowe zasady analizy i interpretacji dzieła literackiego) z ustaleniami nauk teologicznych (zwłaszcza teologii biblijnej i teologii życia wewnątrz-

Godna odnotowania jest również książka Anny Rzymskiej *Kamienny most. Tradycja judaistyczna w twórczości Romana Brandstaettera*⁴⁴. Stanowi ona spojrzenie literaturoznawcy na twórczość autora *Jezusa z Nazarethu*, jednak z innej perspektywy niż prezentowane wyżej prace. Podejmując próbę określenia pisarstwa tego twórcy w aspekcie tradycji żydowskiej⁴⁵, Rzymska wprowadza do swoich badań szeroki kontekst kulturowy i teologiczny. Odsłania „ukryte” znaczenia poszczególnych toposów, słów kluczowych, które pojawiają się w dziełach Brandstaettera.

Przemysław Bystrzycki jest autorem książki *Szabasy z Brandstaetterem*⁴⁶. Stanowi ona zapis rozmów autora z pisarzem podczas spotkania w kawiarni „W-Z”. Wielu cennych informacji o twórcy i jego dorobku dostarczają artykuły ukazujące się najczęściej w prasie katolickiej, w takich czasopismach, jak „Przewodnik Katolicki”, „Tygodnik Powszechny”, „W drodze”, „Więź”, „Znak”, „Nowe Książki”, „Ruch Literacki”, „Życie i Myśl”.

Jeśli już pojawiają się głosy w sprawie tetralogii, to zawsze są to opinie bardzo pochlebne: „ogromna kultura słowa, szlachetny umiar wyobraźni, szerokie czytanie, potoczystość narracji – wszystko to są walory wcale nie tak często spotykane w nowszej literaturze, jak należałoby tego oczekiwać”⁴⁷. *Jezus z Nazarethu* określony został przez Marię Jasińską-Wojtkowską jako „najwyższe osiągnięcie polskiej powieści biblijnej”⁴⁸.

Obecnie obserwuje się wzrost zainteresowania twórczością Brandstaettera. Niewątpliwie jest to głównie zasługa powstałego z inicjatywy ks. prof. Jana Kantego Pytla Stowarzyszenia im. Romana Brand-

nego): stosuję bowiem metody opisu i analizy znane w teorii dzieła literackiego, a następnie wyniki analizy literaturoznawczej konfrontuję z osiągnięciami egzegezy i teologii biblijnej oraz teologii duchowości” (A. Seul, *Jan Chrzciciel...*, s. 15-16).

⁴⁴ A. Rzymska, *Kamienny most...*

⁴⁵ „Niniejsza praca stanowi próbę indywidualnej egzegezy Brandstaettera. Aby tego dokonać, potrzebny okazał się opis istniejących związków pomiędzy utworami Brandstaettera a tradycją żydowską. Stąd poruszana w poszczególnych rozdziałach tej pracy problematyka ukazywana jest także jako tematy istniejące w tradycji judaistycznej” (ibidem, s. 16).

⁴⁶ P. Bystrzycki, *Szabasy z Brandstaetterem*, Poznań 1995.

⁴⁷ A. Krawczuk, „*Jezus z Nazarethu*” Romana Brandstaettera, „Nowe Książki” 1975, nr 11, s. 48.

⁴⁸ M. Jasińska-Wojtkowska, *Powieść o Jezusie i Jego środowisku*, „Więź” 1974, nr 6, s. 59.

staettera przy Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego celem jest m.in. promowanie i ochrona twórczości Brandstaettera. Organizacja działa pod przewodnictwem ks. prof. Jana Kantego Pytla⁴⁹. Organizuje liczne sympozja i konferencje poświęcone tekstom autora *Kręgu biblijnego*, ale także innych zapomnianych pisarzy. Pokłosiem tych spotkań są publikacje książkowe: *Świat Biblii Romana Brandstaettera, Nie zapomniony. Świadkowie życia i czytelnicy o Romanie Brandstaetterze, Roman Brandstaetter, śpiewak Najświętszej Maryi Panny, Litanie Romana Brandstaettera oraz Psalmi Romana Brandstaettera*⁵⁰. W pierwszym z wymienionych zbiorów znajdują się dwa artykuły dotyczące Jezusa z Nazarethu: Stanisława Włodarczyka *Przenikanie się tradycji obydwu Testamentów w powieści „Jezus z Nazarethu” Romana Brandstaettera*⁵¹ oraz Ryszarda Stachowskiego *Psychologia osób w „Jezusie z Nazarethu” Romana Brandstaettera*⁵². W drugim również zamieszczono dwa artykuły, które bezpośrednio dotyczą tetralogii: Pawła Kochaniewicza *Świat nadprzyrodzony w „Jezusie z Nazarethu”*⁵³ oraz Marii Ołdakowskiej-Kufłowej *Spotkanie z „Jezusem z Nazarethu”*⁵⁴.

Oprócz wspomnianych tomów pokonferencyjnych wskazać należy książkę *Z cienia niepamięci do światła: Wojciech Bąk, Kazimiera Iłłakowiczówna, Roman Brandstaetter*⁵⁵, która zawiera materiały z Ogólnopolskiego Interdyscyplinarnego Sympozjum Naukowego w 100. Rocznicę Urodzin Romana Brandstaettera. W tomie tym o dziełach

⁴⁹ Więcej informacji o działalności Stowarzyszenia znajduje się na stronie internetowej: www.stowbran.amu.edu.pl.

⁵⁰ *Świat Biblii...; Nie zapomniony...; Roman Brandstaetter, śpiewak Najświętszej Maryi Panny*, red. J.K. Pytel, Poznań 2009; *Litanie Romana Brandstaettera*, red. J.K. Pytel, Poznań 2011; *Psalmi Romana Brandstaettera*, red. J.K. Pytel, A. Seul, Poznań 2011.

⁵¹ S. Włodarczyk, *Przenikanie się tradycji obydwu Testamentów w powieści „Jezus z Nazarethu” Romana Brandstaettera*, [w:] *Świat Biblii...*, s. 123-135.

⁵² R. Stachowski, *Psychologia osób w „Jezusie z Nazarethu” Romana Brandstaettera*, [w:] *Świat Biblii...*, s. 136-152.

⁵³ P. Kochaniewicz, *Świat nadprzyrodzony w „Jezusie z Nazarethu”*, [w:] *Nie zapomniony...*, s. 97-112.

⁵⁴ M. Ołdakowska-Kufłowa, *Spotkanie z „Jezusem z Nazarethu”*, [w:] *Nie zapomniony...*, s. 113-115.

⁵⁵ *Z cienia niepamięci do światła: Wojciech Bąk, Kazimiera Iłłakowiczówna, Roman Brandstaetter*, red. E. Krawiecka, Poznań 2006.

autora *Pieśni o moim Chrystusie* pisał ks. Waldemar Chrostowski⁵⁶, Anna Rzymaska⁵⁷ oraz Anastazja Seul⁵⁸. Kolejną ciekawą pozycją jest książka zatytułowana *Terebinty prozy poznańskiej. Roman Brandstaetter, Przemysław Bystrzycki, Eugeniusz Paukszta*⁵⁹, w której również znalazły się artykuły na temat dzieł poznańskiego pisarza⁶⁰. W roku 2008 ukazała się książka *Na skrzyżowaniu kultur, tradycji, religii. Roman Brandstaetter (1906-1987)*⁶¹, w której znajdują się teksty traktujące o wybranych elementach pisarstwa tego twórcy, między innymi także o tetralogii *Jezus z Nazarethu*⁶². W ostatnim czasie próbę całościowej charakterystyki twórczości autora *Bardzo krótkich i nieco dłuższych opowieści* podjął Ryszard Zajączkowski w książce *Pisarz i wyznawca: w kręgu twórczości Romana Brandstaettera*⁶³. Obszerną analizę tetralogii przeprowadziła również Ewa Krawiecka⁶⁴.

⁵⁶ W. Chrostowski, *Elementy interpretacji żydowskiej w Romana Brandstaettera chrześcijańskiej lekturze Biblii*, [w:] *Z cienia niepamięci...*, s. 123-136.

⁵⁷ A. Rzymaska, *Dramat „Ślepa ulica” Romana Brandstaettera, czyli polskie dylematy moralne*, [w:] *Z cienia niepamięci...*, s. 137-148.

⁵⁸ A. Seul, *Światło Eucharystii – Roman Brandstaetter*, [w:] *Z cienia niepamięci...*, s. 173-188.

⁵⁹ *Terebinty prozy poznańskiej. Roman Brandstaetter, Przemysław Bystrzycki, Eugeniusz Paukszta*, red. J.K. Pytel, Poznań 2007.

⁶⁰ Zob. I. Baranow, „Kroniki Assyżu” i inne <kwiatki> Romana Brandstaettera na ziemi rosyjskiej, [w:] *Terebinty...*, s. 135-140; E. Krawiecka, *Ze światel zostały stworzone światy. Symbolika lumenarna Assyżu na podstawie „Kręgu biblijnego i franciszkańskiego” Romana Brandstaettera*, [w:] *Terebinty...*, s. 35-60; P. Plichta, *Romana Brandstaettera „Sitz im Leben” – szkic o twórczości pisarza w perspektywie kulturoznawczej*, [w:] *Terebinty...*, s. 61-68; K. Ruta, *Romana Brandstaettera sposoby nazywania Boga w powieści „Jezus z Nazarethu”*, [w:] *Terebinty...*, s. 25-34; A. Rzymaska, „Inne kwiatki świętego Franciszka z Assyżu” Romana Brandstaettera, [w:] *Terebinty...*, s. 95-134; A. Seul, *Gody w Kanie Galilejskiej według Romana Brandstaettera*, [w:] *Terebinty...*, s. 69-94.

⁶¹ *Na skrzyżowaniu kultur, tradycji, religii. Roman Brandstaetter*, red. P. Plichta, Tarnów 2008.

⁶² O tetralogii traktują w tej książce dwa artykuły: E. Jakiel, *Ewangelie kanoniczne w „Jezusie z Nazarethu” Romana Brandstaettera na tle wybranych polskich mesjad (Kilka uwag)*, s. 110-120 oraz K. Ruta, *Metaforyzacja przyrody w „Jezusie z Nazarethu” Romana Brandstaettera*, s. 121-130.

⁶³ R. Zajączkowski, *Pisarz i wyznawca: w kręgu twórczości Romana Brandstaettera*, Lublin 2009.

⁶⁴ E. Krawiecka, *Romana Brandstaettera pisanie lumenarnej ikony w „Jezusie z Nazarethu”. Próba deszyfracji kodu symboliki jako modelu komunikacji transcendentalnej*, Poznań 2012.

3. Kompozycja pracy

Monografia składa się ze *Wstępu*, pięciu rozdziałów i *Podsumowania*.

Rozdział pierwszy ukazuje sylwetkę pisarza ze szczególnym zwróceniem uwagi na to, w jaki sposób pochodzenie i wychowanie, a także tradycja rodzinna wpłynęły na przyjęty przez niego światopogląd. W tej części pracy przybliżone zostały także okoliczności powstania tetralogii i jej miejsce w procesie historycznoliterackim. Pozwala to zwrócić uwagę na niezwykle istotny fakt, iż jest to dzieło niepowtarzalne, niedające się w prosty sposób wpisać w zastaną tradycję czy epokę literacką.

Rozdział drugi przedstawia wyniki analiz dwóch środków leksykalno-semantycznych zebranych w materiale badawczym. Omówione są tutaj porównania i metafory.

W rozdziale trzecim omówione zostały nazwy własne i deskrypcje jednostkowe.

W rozdziale czwartym analizie poddane zostały wybrane składniowe środki stylistyczne. W pierwszej części dokonano charakterystyki jakościowo-ilościowej wybranych parametrów: stosunku partii narracyjnych do dialogowych, a w obrębie konstrukcji składniowych – stosunku wypowiedzi pojedynczych do złożonych i ich funkcji stylistycznych, wypowiedzi rozerwanych, wypowiedzi wewnętrznych nawiązanych. W drugim podrozdziale analizie poddano wykładniki emocjonalności na poziomie składni, a także parajęzykowe środki stylistyczne. Kolejne podrozdziały omawiają zjawisko parentezy w ujęciu składniowym oraz antytezy.

Rozdział piąty opisuje wpływ niektórych figur retorycznych na rytmizację tekstu *Jezusa z Nazarethu*.

Podsumowanie w sposób syntetyczny zbiera wnioski sformułowane na podstawie analiz materiału badawczego.

4. Badanie stylu *Jezusa z Nazarethu* – wybory stylistyczne

Przedmiotem zainteresowania w mojej książce jest wewnętrzna organizacja tetralogii *Jezus z Nazarethu* Romana Brandstaettera zarówno od strony leksykalnej, semantycznej, jak i syntaktycznej. Istotny jest opis środków językowo-stylistycznych ze względu na pełnione

przez nie funkcje w tekście. Analizie poddano także językowe ukształtowanie wypowiedzi artystycznej z punktu widzenia doboru i sposobu posługiwania się konstrukcjami składniowymi. Oczywiście badane środki językowe są ze sobą w powieści ściśle powiązane, jednak by je opisać, trzeba było dokonać pewnej segmentacji dzieła. W ten sposób zostały wyodrębnione poszczególne składniki strukturalne i określone zjawiska językowe. Najważniejsze dla opisu wydzielonych z tekstu elementów językowo-stylistycznych jest wskazanie funkcji, jakie pełnią one w całościowej strukturze. W procesie badawczym chodziło przede wszystkim o odpowiedź na pytania: „za pomocą czego”, „jak?” i „po co?”⁶⁵. Przyjęto zatem podejście analityczne polegające na wyodrębnieniu i opisanu poszczególnych składników stylotwórczych dzieła. Analiza środków stylistycznych ma na celu ukazanie dominant stylistycznych tetralogii, ich funkcji w tekście i wpływu na styl powieści, co w konsekwencji pozwoli ukazać bogaty warsztat pisarski Romana Brandstaettera. Pisząc powieść o życiu Jezusa, korzystał on z tradycji judaistycznej i chrześcijańskiej, łącząc dwa sposoby mówienia o Jezusie. Jak zauważyłam wcześniej – dwie tradycje to również dwa języki, które udało się połączyć, scalić, wykazać ukryte związki między nimi⁶⁶.

Mając na uwadze tezę Zenona Klemensiewicza, którą wypowiedział on niespełna pięćdziesiąt lat temu, a która jest ciągle aktualna, że charakterystyka stylu pisarza „wymaga wielu drobiazgowych, różnorodnych studiów analitycznych, które dopiero stanowią podstawę syntezy godnej naukowego zaufania”⁶⁷, należy przyjąć, iż niniejsza praca nie ma założenia całościowego i kompletnego opisu idiosylu. By dokonać całościowej charakterystyki, trzeba by najpierw przeprowadzić analizę pozostałych utworów autora *Kręgu biblijnego*, a wyniki badań zestawić i skonfrontować tak, aby uwypuklić te właściwości, które składają się na język pisarza. Co więcej, zgodzić się trzeba również z opinią Marii Jasińskiej-Wojtkowskiej, która wypowiadając się na temat *Jezusa z Nazarethu*, stwierdziła, iż niezwykle trudno jest

⁶⁵ Zob. H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa 1959, s. 14.

⁶⁶ A. Rzymska, *Kamienny most...*, s. 17.

⁶⁷ Z. Klemensiewicz, *Jak charakteryzować język osobniczy?*, [w:] *Problemy teorii literatury*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1967, s. 370.

w sposób zobiiektywizowany dokonać całościowego opisu tej książki, gdyż:

Główna trudność tkwi po prostu w liczbie spraw, które należałoby poruszyć czy nawet tylko zasygnalizować, choćby ze względu na lojalność wobec utworu wielostronnie pobudzającego aktywność odbiorcy. A przecież już to samo stanowi jeden z ważnych aspektów nieprzeciętności powieści, rehabilitującej swój gatunek, często słusznie oskarżany o brak indywidualnej wizji artystycznej [...] ⁶⁸.

Należy również jeszcze raz podkreślić, że postulowana przez niektórych badaczy metoda porównywania indywidualnego stylu pisarza ze stylami innych autorów czy z założeniami epoki jest w tej pracy niemożliwa. Przypomnijmy – *Jezus z Nazarethu* to jedyne dzieło w języku polskim, które opisuje biblijne wydarzenia z perspektywy tradycji judaistycznej; jest to również jedyna powieść Brandstaettera; nie istnieje też opracowanie będące opisem modelu powieści religijnej, zwłaszcza tego typu, z jakim mamy tu do czynienia.

Trzeba mieć zatem świadomość, że niniejsza praca jest oparta na materiale izolowanym z bardzo ograniczonymi możliwościami porównania go z innym dziełem i skonfrontowania ustaleń. Prezentowana interpretacja elementów stylistyczno-językowych tetralogii musi zatem opierać się na kompetencji oraz nabytej wiedzy badacza.

Należy również zaznaczyć, że analizy i opis struktur syntaktycznych oraz stylistycznych środków językowych niejednokrotnie wykraczają poza obszar językoznawstwa ⁶⁹. Tak się dzieje również w tej pracy, kiedy to zjawiska *stricte* językowe interpretuje się z uwzględnieniem takich dyscyplin naukowych, jak teologia, socjologia kultury czy kulturoznawstwo, o czym była już mowa.

Metody opisu, które zostały wykorzystane w procesie badawczym,

⁶⁸ M. Jasińska-Wojtkowska, *Powieść o Jezusie i Jego środowisku Romana Brandstaettera „Jezus z Nazarethu”*, [w:] eadem, *Horyzonty literackiego sacrum*, Lublin 2003, s. 357.

⁶⁹ Zwracał na to uwagę Zygmunt Zagórski, który zauważył, że wielostronna analiza, z uwzględnieniem różnych perspektyw wzbogaca metodologię językoznawczą o nowe elementy, które wpływają na pogłębiony odbiór i znajomość dzieł literackich. Zob. Z. Zagórski, *O perspektywach rozwoju badań języka artystycznego*, [w:] *Praktyka językowo-stylistyczna w tekstach artystycznych doby nowopolskiej*, red. J. Brzeziński, Zielona Góra 1997, s. 178.

to metoda statystyczna (ilościowa) oraz jakościowa, która dominuje nad pierwszą. Statystyka wykorzystana została jedynie w badaniu składni powieści zgodnie z tradycją poznańskich prac poświęconych syntaktycznemu ukształtowaniu tekstu, jest ona bowiem pomocna przy określaniu istotności i znaczenia poszczególnych konstrukcji syntaktycznych. W pozostałych częściach pracy posługiwano się przede wszystkim metodą jakościową, by w ten sposób badać obecność poszczególnych środków stylistycznych w tekście i odpowiedzieć na pytania, jak wpływają one na całość utworu i jakie pełnią rolę w budowaniu ducha powieści.